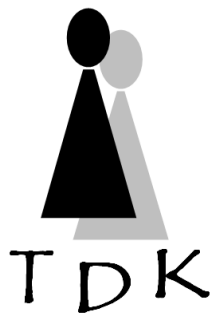

A világforradalom és korlátai

A Szovjetunió és Finnország diplomáciai kapcsolatai 1922 és 1941 között

Tudományos Diákköri Dolgozat

Társadalomtudományi Kar
Alapképzés
Nemzetközi Tanulmányok
1. Évfolyam

2013. március 24.

Tartalomjegyzék

I.	Bevezetés (P. Z.)	3
II.	A szovjet és finn diplomáciai kapcsolatok (1922-1935) és azok előzményei	4
	1. A Szovjetunió és a szovjet külpolitika kezdetei (P. D.)	4
	2. A szovjet külpolitika törekvései az 1920-as években (P. D.)	5
	3. A Szovjetunió a változó nemzetközi rendszerben (P. D.)	8
	4. Finnország és a finn külpolitika kezdetei (D. B.)	9
	5. Finnország külpolitikájának főbb irányvonalai (1922-1935) (D. B.)	11
III.	A Szovjetunió és Finnország külpolitikája (1935-1939) (P. Z.)	12
	1. A német–szovjet kapcsolatok kezdetei	12
	2. Finn külpolitika 1935–1938	13
	3. A Molotov–Ribbentrop-paktum	14
	4. A második világháború kitörése	16
	5. A balti államok bekebelezése	17
IV.	A Szovjetunió és Finnország külpolitikája a téli háború tükrében (1939-1941) (P. D., D. B.)	19
	1. A téli háború közvetlen előzményei	19
	2. A téli háború fontosabb momentumai	21
	3. A téli háború következményei	24
	4. A Szovjetunió külpolitikája a német támadásig (1940-1941)	25
V.	Összegzés (P. D.)	29
VI.	Források	32

I. Bevezetés

Jelen dolgozat célja, hogy kísérletet tegyen a két világháború közötti szovjet diplomácia főbb irányvonalainak, törekvéseinek, eredményeinek bemutatására. A Szovjetunió külpolitikájának vizsgálata során alapvetően a hivatalos állami diplomácia tevékenysége került feldolgozásra; gazdasági, kulturális kapcsolatok csak azon esetben kerültek megemlítésre, ha azok közvetlenül hatottak a nemzetközi politikai eseményekre. A dolgozat a két államalakulat létrejöttének politikai és katonai eseményekben bővelkedő történetét terjedelmi okok miatt röviden vázolja fel, a döntő hangsúly a már megalakult államok nemzetközi kapcsolataira került. Hasonló okokból nem e munka feladata, hogy részletesen elemezze a második világháború 1941, azaz a Szovjetunió Németország általi megtámadása utáni szakaszát, illetve az azt követő békeszerződések eredményeit. A dolgozat ugyanakkor kiemelt figyelmet fordít az 1939-40 során vívott szovjet–finn, ún. téli háború külpolitikai hátterére, főbb eseményeire, és az azt követő évekre való kihatására. A mű jellege és keretei ugyanakkor nem engedik meg, hogy részletes katonai leírást adjon és bővebben kifejtse az egyes hadműveletek részleteit.

A két világháború közötti, egykorú forrásokkal jól dokumentált korszak szövevényes nemzetközi kapcsolatrendszere szolgáltatott elegendő témát a Közép-Kelet-Európában egyre dominánsabb szerepben feltűnő Szovjetunió diplomáciájának elemzésére. Finnország külügyeinek vezetői évekig keresték fiatal országuk helyét az európai államközi kapcsolatok rendszerében, de az 1930-as évekig jelentősebb, nagyobb térséget érintő külpolitikai eseményt a helsinki diplomácia nem generált. Ezért is a dolgozat megírása során, a korszakon belüli nagyobb hangsúly az 1930-as évek második felére helyeződött, amely során a közép-kelet-európai térség államai, elsősorban Németország és a Szovjetunió erőteljesen aktivizálódott. A két nagyhatalom közti kis államok külpolitikáját a nagyok közti ingadozás határozta meg, de végső sorsuk nem saját kormányuktól függött, hanem Moszkvában dőlt el 1939-ben, a Molotov–Ribbentrop-paktumként elhíresült német–szovjet szövetség létrejöttével. Ugyanakkor Finnország volt az egyetlen állam, amely sikerrel vette fel a küzdelmet a terjeszkedő kommunista nagyhatalommal szemben, és bár a téli háborút elveszítette, helytállása erősen hatott nem csak az európai közvéleményre, hanem a keleti offenzívát fontolgató Németországra is.

A munka alapvető célja a diplomáciai és politikai események bemutatása, ezért szerkezete kronologikus, hiszen csak az előzmények ismeretében értelmezhetőek az egyes stratégiai lépések. A tanulmány a korszakot három fő részre bontja fel, külön véve a szovjet és finn diplomácia korai útkereséseit, majd a szovjet nagyhatalom aktivizálódását egészen a téli háború kitöréséig, végül újabb blokkba rendezve magának a téli háborúnak fontosabb momentumait, illetve következményeit az 1941-es német keleti hadjárat megindulásáig. A dolgozat címében szereplő fogalom, a világforradalom a bolsevik ideológia egyik kulcseleme is a szovjet külpolitika nagyobb léptékű, az egész vizsgált korszakon átívelő törekvéseit szimbolizálja. A hagyományos orosz terjeszkedési politikát a kommunistává lett nagyhatalom a bolsevizmus küldetéstudatával, a világforradalom elősegítésével legitimálta.

II. A szovjet és finn diplomáciai kapcsolatok (1922-1935) és azok előzményei

1. A Szovjetunió és a szovjet külpolitika kezdetei

A háborús kudarcok okozta elégedetlenség, az áremelések Oroszországban zavargásokhoz vezettek, 1917. február 23-án Petrográdban munkástüntetések kezdődtek. A mozgalom egyre nagyobb méreteket öltött, február 27-én megalakult a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje, március 2-án II. Miklós cár lemondott, megalakult az Ideiglenes Kormány.

Április 3-án az emigrációból hazatérő Lenin meghirdette a harcot a hatalom megszerzéséért, programját Áprilisi tézisek címmel foglalta össze. Július 3-4-én tüntetések robbantak ki az Ideiglenes Kormány ellen, a felkelés nem ért el sikert, a bolsevik pártot betiltották. Október 25-én azonban a Forradalmi Katonai Bizottság kiáltványa az Ideiglenes Kormány megdöntését tartalmazta, a hatalom a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjének a kezébe került. Lenin vezetésével október 26-án a szovjet kormány, a Népbiztosok Tanácsa megalakult. Az új hatalomnak meg kellett oldania a háború kérdését (Heller – Nyekrics, 1996: 14-40).

A külügyi népbiztos feladatát Trockij kapta, aki a világforradalomban bízva úgy vélte, szerepe nem lesz tartós: „Kiadok gyorsan néhány forradalmi felhívást a világ népeihez, aztán kész, lehúzom a rolót.” (Trockij, 1989: 289). A békekötés német érdek is volt, feltételei között a finn és ukrán önállóság orosz elismerése, a balti területek és Lengyelország megszerzése szerepelt, a breszt-litovszki szovjet békedelegáció ezeket visszautasította. A harcok

újrakezdődtek, az orosz emberek békevágya mégis győzött, 1918. március 3-án aláírták a békeszerződést (Diószegi, 1997: 260).

1918 januárjában a finn kommunisták hatalom átvételi kísérletét szovjet csapatok segítették. 1918 november–decemberében a Népbiztosok Tanácsa elismerte Lengyelország, Litvánia, Lettország és Észtország függetlenségét.

Eközben 1918 tavaszán megindult a polgárháború és az antanthatalmak intervenciója Oroszországban, 1919-ben gazdasági blokád vette kezdetét. A lengyel-szovjet háború 1920. április 17-én lengyel támadással indult, augusztusban Varsó alatt a Vörös Hadsereg vereséget szenvedett. A rigai békeszerződést október 12-én kötötték meg, a győztes lengyelek határvonalát keletebbre húzták meg.

1920 novemberében Oroszország európai területén befejeződött a polgárháború. A gazdasági blokád megszűnése után kereskedelmi szerződés megkötésének céljából orosz-angol tárgyalások kezdődtek. A szovjetek elfogadták a feltételeket, az ellenséges cselekmények és propaganda felszámolását, a hadifoglyok kiadatását (Heller – Nyekrics, 1996: 40, 56, 71, 74, 103).

A szovjet külpolitika a kezdeti időszakban kettősséget mutatott, egyrészt az általa tagadott nemzetállam proletariátusát tartotta tárgyalópartnernek, de a nemzetközi forradalmi mozgalom megtorpanásai miatt a burzsoá kormányokkal is tárgyalásokra kényszerült (Diószegi, 1997: 272).

Az 1919 tavaszán Moszkvában megnyílt III. Internacionálé I. kongresszusa még a kommunizmus közeli győzelmét hirdette, az 1920 nyarán kezdődő II. kongresszus a pártokat a szovjetköztársaság megsegítésére és legális, illetve illegális harcra szólította fel, saját országaik burzsoá kormánya ellen (Heller – Nyekrics, 1996: 104).

Az első világháborút lezáró versailles-i béketárgyalásokból a Szovjetuniót kizárták, egyrészt a németekkel kötött különbéke miatt, másrészt mert ügynökeik révén a tárgyaló felek nemzetközi rendjét kívánták megdönteni. A versailles-i rendszer országaival a vesztes Németország is szemben állt (Kissinger, 2008: 255-258).

2. A szovjet külpolitika törekvései az 1920-as években

A háború után három évvel már érezhető volt az orosz piac kiesése Európában, sokan keresték a kereskedelmi kapcsolatok felvételének lehetőségét, a cári tartozások ügye is rendezésre várt. A szovjet diplomácia 1921-ben jegyzéket intézett ez ügyben az antanthoz, mely bizonyos feltételekkel a cári tartozás elismeréséről szólt és konferencia összehívására tett javaslatot. Lloyd George, brit miniszterelnök üdvözölte az indítványt, az angol üzleti körök az orosz piac megnyitásának gondolatával egy ideje már foglalkoztak, Briand viszont vonakodott, végül szigorú francia kikötések mellett beleegyezett a találkozóra. A szovjetek nehezményezték a feltételeket, a cári kormány összes tartozásának elismerését, az államosított külföldi cégek kártalanítását. Az 1922 áprilisában, Genovában rendezett nemzetközi gazdasági konferencián azonban mégis részt vettek. Az antanthatalmak követelése 18 milliárd aranyrubelt tett ki, ennek elfogadása esetén késznek mutatkoztak Szovjet-Oroszország elismerésére és hitelek nyújtására. Ez a követelés a háború előtti cári adósság ellenértéke volt, a háború alatti kölcsönök rendezését Csicserin elvetette, arra hivatkozva, hogy azokat a többi ország sem fizeti. A 18 milliárd aranyrubel ellenében pedig 30 milliárd aranyrubelt követelt az intervenció során az antant által a Szovjet-Oroszországnak okozott károkért. Anglia és Franciaország együttesen tiltakozott, és a szovjetek részéről csak a tartozások fenntartások nélküli elismerését fogadták volna el.

Csicserin Genovába tartva Berlinben megszakította útját, s felvetette a két ország közötti viszony kölcsönös érdekeken alapuló (francia nyomás, mindkét felet érintő lengyel kérdés) rendezését. A német kormány ekkor még habozott, de Genovában már Rathenau birodalmi miniszter nem mondott nemet Csicserin kérésére (Diószegi, 1997: 299-300.). Az egyezményt április 16-án Rapallóban írták alá, melynek értelmében kölcsönösen lemondtak a háborús kártérítésekről, a németek pedig az államosított német tulajdonok jóvátételéről, ha a szovjetek más államok ilyen irányú kérését sem teljesítik. A diplomáciai és konzuli kapcsolatokat helyreállították, Németország elsőnek ismerte el Szovjet-Oroszországot. A legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazását rögzítették a kialakuló gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokban, kivéve a szovjetköztársaságoknak vagy egykor az orosz birodalom tagjának adott előjogok esetét. A szerződés megkötése mindkét ország elszigeteltségét megszüntette (Halmosi, 1983: 208-211). A júliusban rendezett hágai konferencián a szovjetek késznek mutatkoztak a genovai konferencián az antant által támasztott feltételek teljesítésére, mivel a szovjet-német kapcsolatok nagyban segítették a gazdasági élet normalizálását (Diószegi, 1997: 300-301).

Érdemes megjegyezni, hogy Genovában alkalom nyílt arra is, hogy a szovjet-magyar diplomaták találkozzanak egymással, Csicserin népbiztos és Bánffy Miklós külügyminiszter

személyében (a fogolycsere lebonyolítása kapcsán már folytatódtak megbeszélések, melyek inkább a kölcsönös bizalmatlanság jegyében zajlottak), ez a későbbiekben az 1924-ben Berlinben tartott diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételéről szóló konkrét eredmények nélküli tárgyaláshoz vezetett (Kolontári; 2009: 56.). A magyar üzleti körök tagjai a kedvezőtlen politikai háttér dacára, próbálkoztak a szovjet piacon. Koffler Károly, a Magyar Ásványfinomítók Egyesülésének elnöke 1922. szeptember 18-án 4000 tonna olaj szállítására kötött üzletet a Nyeftyeszindikát berlini ügynökségének képviselőjével (Seres, 2006: 37).

A hagyományos diplomácia élénkülése azonban a szovjeteket nem térítette el világforradalmi elképzeléseiktől. A Komintern III. Kongresszusán 1921-ben az Európán kívüli nemzeti mozgalmak segítségének kérdése vetődött fel. Kölcsönösségen és egyenjogúságon alapuló megállapodásokat kötöttek Afganisztánnal, Törökországgal, Perzsiával és Mongóliával. 1922 végén megalakult a Szovjetunió, ezt a leendő Szovjet Világköztársaság felé vezető út kezdetének tartották.

Az 1922 novemberében kezdődő Lausanne-i konferencián Törökország a szovjetekkel, mint szövetségesekkel ülhetett le tárgyalni az elszigetelődött angolokkal és görögökkel szemben, akiknek a sèvres-i szerződéshez képest végül meggyengült a pozíciója. Visszanyerte szuverenitását az egykori Oszmán Birodalom török része (Diószegi, 1997: 306).

1924 februárjában Nagy-Britannia, majd Olaszország, Norvégia, Ausztria, Görögország, Svédország, Kína, Dánia, októberben pedig Franciaország elismerte a Szovjetuniót. A kettős külpolitika eredményeként a felállított külképviseletek egyben Komintern központok is voltak. Németországban a diplomáciai kapcsolatok alakításán kívül a kommunista pártot is támogatták. A gazdasági kapcsolatok terén kiemelkedő volt a sokoldalú technológiai segítség, mérnökök, technikusok a szovjet ipar fejlesztésében működtek közre. A Moszkva közeli Filiben 1923-ban a Junkers engedélyt kapott repülőgépek gyártására. A húszas években az ipari ágazatok a közlekedés, az ásványi anyag-termelés helyreállt nyugati segítségek révén.

1924-ben a Kínával kötött szerződés alapján a kínai-keleti vasútvonal és Külső-Mongólia feletti protektorátus a Szovjetunióé maradt. 1926. április 24-én Berlinben megkötött szovjet-német semlegességi és megnemtámadási egyezmény a rapallói szerződés kibővítését biztosította, az egyik szerződő fél egy külső országgal történő háborúja esetén semlegesek maradnak és gazdasági blokádhhoz sem csatlakoznak. Az egyezmény szovjet tisztek németországi kiképzéséről is rendelkezett.

1929 nyaráig a Szovjetunió műszaki egyezményt kötött több német és amerikai céggel, 40 amerikai vállalattal működött együtt. A Vörös Hadsereget német, angol, amerikai, francia fegyverekkel szerelték fel.

A diplomácia terén konfliktusok is jelentkeztek. 1926-ban az angol általános sztrájk idején szovjet szakszervezetek az angol belügyekbe avatkoztak, válaszul az angol rendőrség a szovjet kereskedelmi képviselőket elfoglalta, a diplomáciai kapcsolatok két évre megszakadtak. 1927-ben a franciák Rakovszkij szovjet nagykövet visszahívását követelték diplomata státuszával összeegyeztethetetlen uszító magatartása miatt. A cári család kivégzésében résztvevő Pjotr Vojkot varsói szovjet követet meggyilkolták (Heller – Nyekrics, 1996: 176-181).

1926-ban a Szovjetunió szeretne volna rendezni viszonyát nyugati határa menti országokkal, tárgyalásokat kezdeményezett semlegességi szerződés kötésére Lengyelországgal és a balti államokkal. Végül csak Litvániával sikerült egyezményre lépnie (Diószegi, 1997: 325).

3. A Szovjetunió a változó nemzetközi rendszerben

Briand francia külügyminiszter Amerika hadba lépésének 10. évfordulója alkalmával szerződéstervezetet küldött Washingtonba, mely szerint a két állam lemond az egymás elleni háborúról és a viták békés rendezésére törekszik. Kellogg amerikai külügyminiszter elfogadta az indítványt és javasolta, terjesszék ki minél több országra az egyezményt. 1928. augusztus 27-én 15 ország, köztük a Szovjetunió is, aláírta a háborút, mint a nemzeti politika eszközét elítélő Kellogg–Briand-paktumot, s hamarosan valamennyi ország ratifikálta is azt (Kissinger, 2008: 276-277).

A szovjetek kapitalista egységfrontot láttak a franciák által javasolt 1929-es Páneurópa-tervezetben, mely tulajdonképpen Amerika és a Szovjetunió ellen irányult. A harmincas évek elején a Szovjetunió külpolitikában a stabilitásra törekedett, a határ menti semleges zónát bővítette a szovjet-lengyel megállapodással. Németországgal 1931-ben újabb öt évre meghosszabbították az 1926-os semlegességi egyezményt. 1932-ben Franciaországgal is szerződéses viszonyba kerültek (Diószegi, 1997: 348).

1928 óta nem volt diplomáciai kapcsolat a Szovjetunió és Kína között. 1929-ben a Csang Kaj-sek kormány a mandzsúriai és észak-kínai konzulátus munkatársait, valamint a kínai-keleti vasútvonal alkalmazottait letartóztatta, a vasutat elfoglalták. 1929 decemberében a szovjetek fellépése után a rend helyre állt. A Szovjetunió és Japán egymás mandzsúriai érdekeinek tiszteletben tartásáról váltott jegyzéket.

A szovjetek és a fasiszta Olaszország viszonya is kedvezően alakult, ipari berendezésekre kaptak az olaszok nagy megrendeléseket, amelyeket hosszú lejáratú hitelekkel viszonzottak (Heller – Nyekrics, 1996: 207-208).

1933-at követően a Szovjetunió számot vetett a német külpolitika Hitler hatalomra kerülésével történő változásaival, valamint Japán távol-keleti aktivitásával és az új irányvonalat, a kollektív biztonság politikáját kezdte alkalmazni. A német diplomaták távoztak az 1933-ban tartott leszerelési konferenciáról, és országuk kilépett a Népszövetségből.

Barthou, francia külügyminiszter a német veszély elhárításának egyik lehetőségét a francia-orosz kapcsolatok elmélyítésében látta. Terve a „Keleti Locarno” halála miatt nem valósulhatott meg. Ez Németország, Szovjetunió és a balti államok közötti kölcsönös segélynyújtási szerződés lett volna. 1934 októberében a Szovjetuniót felvették a Nemzetek Szövetségébe.

Az 1934. január 21-én Rómában a Szovjetunió és Magyarország között folyó tárgyalások eredményeképpen a február 4-ére datált és február 5-én kicserélt jegyzékben rögzítették a két ország hivatalos diplomáciai viszonyának létrejöttét. Egy külön jegyzőkönyv is született, mely a propagandaveszéllyel kapcsolatos garanciákat, illetve a missziók személyi állományának kérdését rendezi (Seress, 2006: 43-62).

A magyar fél valójában nem akarta a budapesti szovjet követség tényleges felállítását, a képviseleti feladatokat elképzeléseik szerint harmadik államban állomásozó követek látták volna el. A tárgyalásokat vezető Jungerth-Arnóthy Mihály, későbbi moszkvai követ időhúzásra kapott utasítást felettesei részéről. Végül az állandó követ csak december 23-án adta át megbízó levelét Horthynak. Bekzadjan, a kulturális-tudományos kapcsolatok és a kereskedelmi forgalom élénkítésére kívánt hangsúlyt fektetni. A Szovjetunió ebben az időszakban azonban nem látta fontosnak a kapcsolatok bővítését, felettesei nem támogatták a követ elképzeléseit (Seress, 2006: 43-62).

Az 1935 áprilisában kiadott stresai nyilatkozatban Anglia, Franciaország és Olaszország kinyilvánították, hogy továbbra is kitartanak a locarnói szerződés mellett, s annak egyoldalú felbontását megengedhetetlennek tartották, válaszul az általános hadkötelezettség újbóli bevezetéséről szóló német törvény meghozatalára.

Az 1935 májusában létrejött francia-szovjet szerződésben a felek kölcsönös segítségnyújtásra kötelezték magukat egy másik európai állam támadása esetén. A szovjet–cseh kölcsönös segítségnyújtási egyezmény a francia támogatást is biztosította Csehszlovákia számára (Diószegi, 1997: 379-381).

4. Finnország és a finn külpolitika kezdetei

Finnország 1917. december 6-án kiáltotta ki függetlenségét. Korábban, közel 700 évig svéd uralom alatt állt, majd 1809-ben I. Sándor orosz cár elfoglalta az országot, és egészen 1917-ig az orosz birodalmon belüli autonóm nagyhercegségként működött. 1917-ben egy sor olyan esemény következett be, amely végül lehetővé tette a finn függetlenség elérését: a február orosz polgári demokratikus forradalommal kezdődött, az Ideiglenes Kormány a nagyfejedelemség alkotmányát megerősítette, és kiegészítették a márciusi manifesztumot. Az orosz kormány jóváhagyta a finnek államjogi státuszáról alkotott nézeteit. A hatalomgyakorlási törvény (*valtalaki*) a finn parlament kezébe helyezte volna a legfőbb hatalmat, az Ideiglenes Kormány feloszlatta a törvényhozást. Katonai és rendőri erők hiányában két magánhadsereg alakult a Fehér Gárda (polgári nemzetőrség), illetve a szocialista Vörös Gárda. Kitört a nagy októberi szocialista forradalom, novemberben pedig a finn szélsőségesek kezébe került szakszervezet által meghirdetett általános sztrájk vette kezdetét. A szocialisták parlamentális elemei a forradalmiakat legyűrték, november 15-én az országgyűlés időlegesen átvette a legfelsőbb hatalmat, majd december 6-án nyilatkozatot adtak ki a Finnország függetlenségéről. Ezt Szovjet-Oroszország Népbiztosok Tanácsa december 31-én elismerte, hamarosan csatlakozott hozzá Franciaország, Németország és Svédország is.

A függetlenné vált országban 1918 elején polgárháború tört ki, ami a „vörösök” és a „fehérek” közötti testvérháborúra korlátozódott. A vörösök a szociáldemokrata pártot, míg a fehérek a finn szenátust képviselték, amelyet polgári pártok alkottak. A fehérek győzelme a szovjetek visszavonulását jelentette, a breszt-litovszki béke értelmében márciusban az orosz alakulatok megkezdték a kivonulást Finnország területéről. Májusban a finn országgyűlés még a monarchikus államforma bevezetése mellett döntött, és Paasikivi személyében az országnak új miniszterelnöke lett, a németek háborús veresége miatt az országgyűlés által választott Frigyes Károly hesseni herceg nem foglalta el a trónt, októberben az önálló finn állam köztársasággá alakult. A finn alkotmány 1919. július 17-én lépett hatályba, a köztársasági elnök, Kaarlo Juho Ståhlberg pedig egy héttel később léphetett hivatalba. Az 1920-ban megkötött tartui béke zárta le a több mint két éven át tartó első szovjet-finn háborút. A békében rögzítették a finn-szovjet határt (a Finn Nagyhercegség 1812-es határát követte),

és a Szovjetunió újra elismerte Finnország függetlenségét (Jutikkala – Pirinen, 2004: 296-320).

5. Finnország külpolitikájának főbb irányvonalai (1922-1935)

Finnország, már a Szovjet-Oroszországgal kötött tartui békeszerződés előtt is, megegyezésre törekedett az oroszoktól frissen elszakadt peremállamokkal. A békét követő évek nyílt konfliktusoktól mentesen teltek, de erős volt a bizalmatlanság a két ország között. 1921-ben kisebb népfelkelés tört ki Kelet-Karjalában, ennek kapcsán Finnország és Szovjet-Oroszország között komoly nézetkülönbségek alakultak ki. A többségében finnugor népesség lakta területet Tartuban a szovjetek azzal a feltétellel kapták meg, hogy széles körű autonómiát biztosítanak a tartománynak. Miután ez elmaradt, és Kelet-Karjalában is kommunista rendszer épült ki, finn támogatással felkelés tört ki, de azt a szovjetek hamar levertek. Helsinkiben a baltiakkal közös jegyzékben tiltakozott a Népszövetségnél a szerződésszegés miatt.

Finnország az 1920-as évektől hibásan mérte fel külpolitikai lehetőségeit, és a Népszövetség garanciáira bízta magát – ugyanis 1920-ban annak tagja lett, 1927-1930 között pedig egy finn képviselő is részt vehetett a tanácsban. Ennek hatására 1926-ban elutasították a Szovjetunió megneemtámadási szerződés megkötésére irányuló javaslatát a Népszövetség védelmében. A szerződést végül csak Moszkva külpolitikai megerősödése nyomán, 1932-ben kötötték meg, de a két ország kapcsolatában továbbra is fennmaradt a kölcsönös bizalmatlanság.

Finnország 1930-ban védelmi együttműködésbe kezdett Észtországgal. A két ország vezetői Tallinnban titkos katonai paktumot kötöttek a Szovjetunió fenyegetésével szemben. 1939-ben a nyílt együttműködés véget ért, mert a szovjet erők nyomást gyakoroltak az észti kormányra, azonban együttműködés továbbra is folytatódott a két ország között, sőt a felek a téli háború alatt titkos információcserét folytattak.

A világháborúk idején egész Európa távolságtartó volt a Szovjetunióval szemben, nem volt kétséges, hogy a finn szomszédság is hasonlóképp érzett, ráadásul őket a történelem korábbi negatív eseményei sem készítették derűlátásra. A finnek aggasztották a kelet-karjalai

területek szovjet oldalán a repülőter- és vasútépítések, melyek mind Finnország területe felé irányultak.

Finnország katonailag gyenge volt, az országnak szövetségesek nélkül esélye sem lett volna, egy esetleges szovjet támadással szemben. A Népszövetségbe vetett finn remények az 1930-as évek közepére szertefoszlottak, a britek kevés érdeklődést mutattak a balti térség irányába, ezért Finnországban sokan – történelmi okokból – Németországot képzeltek el potenciális szövetségesként egy esetleges szovjet támadás esetén. A finn külpolitika azonban – a nemzetiszocialista fordulat után – ennek ellenére sem irányult Berlin felé, és politikai egyezményt sem akart kötni a németekkel. A németorientáció nem volt hatással a hivatalos külpolitikára, és Finnország elővigyázatosságból a németek által ajánlott megnevezési szerződést sem fogadta el, sőt, Svinhufvud köztársasági elnök 1935-ben nyilatkozatot tett arról, hogy külpolitikájában a skandináv vonalat követi (Jutikkala – Pirinen, 2004: 310-332).

A finnek a tengerentúlról kaptak segítő kezet. 1920-tól kezdődően, az Amerikai Egyesült Államok és Finnország szorosabbra fűzte kapcsolatait. 1923-ban a két fél megállapodást írt alá, miszerint az USA hitelt ad Finnországnak, 1925-ben pedig Finnországnak kedvezményes elbánást biztosító kölcsönös vámügyi egyességet kötöttek. 1928-ban újabb, egyeztető egyezményt írtak alá, melynek célja a "barátság" erősítése az Egyesült Államok és Finnország között, valamint, hogy "támogassák az általános béke ügyét." Az USA az 1930-as évek elején hitel-szerződéseket kötött 15 országgal. 1932-ben Finnország volt az egyetlen ország, amely tartozásának teljes összegét visszafizette, ezzel a finnek elnyerték az USA bizalmát. 1933-ban, az elnöki székbe kerülő Rooseveltt támogatta Finnországot – habár az USA kongresszusa az uralkodó nacionalista és izolacionista nézetek miatt nem állt száz százalékosan az elnök mellé – és 1934-ben barátsági, kereskedelmi és konzuli-jogi szerződést kötött Toivo Mikael Kivimäkipel, az akkori miniszterelnökkel. Az USA-nak többek között azért volt fontos ez a megállapodás, mert korábban, 1933-ban Finnország és Nagy-Britannia között aláírásra került egy kereskedelmi megállapodás, ami negatívan hatott az amerikai-finn kereskedelemre (Golden, 1999: 26-28).

II. A Szovjetunió és Finnország külpolitikája (1935-1939)

1. A német–szovjet kapcsolatok kezdetei

A 20. század közepén a német–szovjet közeledésnek viszonylag messzire nyúlnak vissza gyökerei. Sztálin számára már 1934-ben – amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetiszocialista rendszer megszilárdul Németországban – felcsillant a lehetőség, hogy a Szovjetunió olyan partnert találjon Európában, amelynek érdekei hasonlóak Moszkva érdekeihez, és így potenciális szövetségese lehet. Sztálin külpolitikájának egyik legfontosabb távlati célja a cári területek visszaszerzése, tehát lényegében a versailles-i békerendszer revíziója volt. Ennek nyomán a szovjet vezetés már 1934-től különböző ajánlatokat vetett fel Berlinnek, de német részről ekkor még csak gazdasági segítség (műszaki cikkek) érkezett, amellyel viszont nagyban hozzájárult a szovjet iparosítás sikereihez. A németek felé tett ajánlatokkal párhuzamosan Sztálin igyekezett megakadályozni egy lehetséges német–brit megegyezést. A Szovjetunió Hitler folyamatos közép-európai expanziója (1938–39) során is folytatta a kettős játékot, azaz szavakban fontolgatta a britekkel és franciákkal kötendő katonai szövetség lehetőségét, ugyanakkor közeledett Németországhoz is (Heller – Nyekrics, 2003: 303-308).

2. Finn külpolitika 1935–1938

1935-ben Helsinkiben hivatalosan bejelentették, hogy a finn külpolitika a skandináv irányvonalat fogja képviselni. A lehetséges északi összefogás azonban az egyes államok alapjában eltérő érdekeinél fogva csak egy esetben valósult meg a gyakorlatban, akkor is rontva a helyzeten. 1938-ban szovjet igény merült fel a Finnországhoz tartozó, svéd lakosságú Åland-szigetekre (Åhvenanmaa). A finn és a svéd kormány az addig demilitarizált szigetvilágban erődítmények építésébe kezdett. A Népszövetség a szovjet tiltakozás miatt elkerülte a világos állásfoglalást. Svédország végül nem mert nekifogni az építkezésekhez, és Finnország is kénytelen volt hasonlóképpen tenni (Jutikkala–Pirinen, 2004: 333).

Ez az eset növelte Helsinki elszigetelődését, amelyet csak a svéd szimpátia növekedése ellensúlyozott. A megváltozott légkörben Finnország igyekezett megőrizni németellenességét és nyugatbarátságát. Ezzel párhuzamosan a Szovjetunió külpolitikai mozgástere egyre szélesedett, és ezt Moszkva nem habozott a finnek ellen felhasználni. 1938 augusztusában a helsinki szovjet követség titkára azzal fenyegette a finn kormányt, hogy ha Németország rajtuk keresztül támadja meg a szovjeteket, ők bevonulnak Finnországba. Felvetődött egyúttal a finn-öbölbeli szigetek átadása a Szovjetuniónak, amelyet Helsinki mereven elutasított (Jutikkala – Pirinen, 2004: 332-333).

Az 1939 tavaszán kezdődő brit–francia–szovjet tárgyalások, amelyek során a résztvevők egy németellenes szövetség esélyeiről tárgyaltak, tovább csökkentették a finn külpolitika mozgásterét. A tárgyalásokon érvényesült a szovjet diplomáciai fölény. Sztálin felajánlotta a kelet-közép-európai kis országok „megvédését” a németek támadása esetén. Ugyanez volt érvényes arra az esetre, ha a kis országok túlzott németbarát külpolitikát folytatnának. A nyugati hatalmak közül Franciaország kevés érdeklődést mutatott ezen országok iránt. Nagy-Britannia ugyan igyekezett tőle telhetően védelmezni a kis államok szuverenitását, de sok szempontból engednie kellett a szovjet követeléseknek.

A kis államok – köztük Finnország – utolsó reménye akkor foszlott szét, amikor a tárgyalások megszakadtak, mert Sztálin sokkal alkalmasabb és a nemzetállami szuverenitásra kevésbé érzékeny tárgyalópartnerre lelt: Adolf Hitlerre (Jutikkala – Pirinen, 2004: 333-334).

3. A Molotov–Ribbentrop-paktum

1939. március közepétől, Hitler prágai bevonulása után a Szovjetunió maradt az egyetlen nagyhatalom, amely nem volt elkötelezve sem a németek, sem a nyugati hatalmak (Nagy-Britannia, Franciaország) oldalán. Sztálin így bármely oldal mellett dönthetett, és ennek fejében valóra válthatta az első világháború után elvesztett, volt cári területekre vonatkozó terveit. Sem Sztálin, sem Molotov nem látott ellentmondást a birodalmi terjeszkedés és a marxista hadjárat között (Montefiore, 2007: 304).

A másik oldalon, Hitler Németországa számára, amelynek következő célpontja 1939 nyarára már Lengyelország volt, kedvező lehetőségként kínálkozott egy német–szovjet megállapodás. Hitlernek a tervezett nyugati hadjárata esetén biztosítania kellett keleti határait, hogy ne kelljen kétfrontos háborút vívnia (amint erre Németország az első világháborúban kényszerült). 1939. július végén, augusztus elején a kedvezőbb körülmények elősegítésére Németország megváltoztatta álláspontját a balti államokkal kapcsolatban is. Augusztus elején Schulenburg gróf, moszkvai német követ már arról biztosította Molotovot, hogy a Führer tiszteletben tartja a balti-tengeri szovjet érdekeket (Remete, 2012: 27-28).

Sztálin ugyanezen idő alatt kettős játékot folytatott. Egyrészt 1939. márciusi beszédében elítélte Nagy-Britanniát és Franciaországot be nem avatkozási politikájuk miatt, másrészt nem zárta ki a németek felé irányuló közeledést sem.

A német és szovjet fél közeledését az a tény is elősegítette, hogy az 1939 nyarán folyó brit-francia–szovjet tárgyalások augusztus közepére holtpontra jutottak. London és Párizs ugyanis

ragaszkodott a balti államok szuverenitásának csorbíthatatlanságához. A kudarccal végződő tárgyalások dacára Hitlert változatlanul aggasztotta a lehetséges brit–szovjet megegyezés, ezért Berlin folyamatosan kereste a kapcsolatot Moszkvával. Hitler augusztus 20-i táviratában már igyekezett rábírni Sztálint az együttműködés szorosabbra vonására. A szovjet diktátor egy nap múlva megküldött válaszában hozzájárult a német külügyminiszter moszkvai látogatásához (Ormos – Majoros, 2003: 403).

Ribbentrop augusztus 23-án érkezett meg a Szovjetunió fővárosába. Gyorsan megállapodtak a paktum részleteiről, amelynek célja Lengyelország és Kelet-Európa felosztása volt befolyási övezetekre. A megállapodás szerint a szovjet érdekszférához került Lengyelország keleti fele, Lettország, Észtország, Finnország, illetve Romániától Besszarábia és Észak-Bukovina. A német befolyási övezet pedig Lengyelország nyugati felére és Litvániára terjedt ki (Montefiore, 2009: 312).

A paktum óriási megdöbbenést keltett Nyugaton. Barcza György londoni magyar követ feljegyzése szerint az angolok tudták, ha a német–szovjet szerződés hosszú távú, és a két nagyhatalom Franciaország és Nagy-Britannia ellen fordul, a nyugati demokráciák képtelenek lesznek kivédeni támadásukat (Barcza, 1994: 437).

A magyar diplomácia is tanácstalan volt. Gróf Csáky István külügyminiszter 1939. augusztus 22-én táviratilag kért tájékoztatást a berlini magyar követtől, hogy német illetékes helyen „hogyan értelmezik a német–orosz szerződést” (Juhász, 1962: 429).

Hitler hosszú távú elképzeléseiben a megállapodás csak időleges szükségmegoldás volt, fő ellenségének ugyanis változatlanul a Szovjetuniót és a bolsevizmus ideológiáját tartotta. A német diktátor a szovjet kapcsolatfelvétel idején mindvégig kitartott szovjetellenessége mellett. „Minden, amit teszek, Oroszország ellen irányul; ha a Nyugat ostoba és vak ahhoz, hogy ezt megértse, kénytelen leszek megegyezni az oroszokkal, legyőzni a Nyugatot, és annak veresége után fordulni a Szovjetunió ellen” – jelentette ki, amellyel egyúttal a briteket is riogatni akarta a német–szovjet szövetség lehetőségével (Lukacs, 1998: 158-159).

Hitler tudta, hogy Nagy-Britannia nem támogatná a nemzetiszocialista ideológia egyik kulcsaként hirdetett keleti terjeszkedési terveit, ezért először le kell igáznia a nyugati demokráciákat. Az egyezménnyel azonban Berlin elkerülte a kétfrontos háború veszélyét, amely az első világháború során nagyban hozzájárult a német vereséghez.

Sztálin talán még többet nyert a paktummal. Amellett, hogy ellenkező irányba hárította a német támadást, s befolyást nyert Finnország és a Baltikum egésze, azaz lényegében az egykori cári területek felett (Németh, 2002: 253, 264). Ráadásul számíthatott rá, hogy – korábbi elképzelése szerint – az egymás ellen harcoló németek és nyugati demokráciák

kölcsönösen meggyengítik egymást a háború során, amelynek következtében a Szovjetunió lehet Európa domináns nagyhatalma (Montefiore, 2009: 304). A Komintern 1939. december 30-i moszkvai ülésén elhangzott, hogy „Sztálin zsenialitásának következtében létrejött az angol – német háború”. A háború következtében mind Anglia, mind Németország annyira meggyengül, hogy a Szovjetunió mindkettőjüket könnyedén legyőzheti (Schönherz, 2011: 15).

Lényeges kiemelni, hogy Ungváry Krisztián szerint, a Németországgal kötött szerződések nem interpretálhatóak úgy, hogy azokat a szovjet vezetés békevágyból vagy saját fenyegetettsége tudatában írta volna alá (Ungváry, 2011/a: 21). Sztálin célja egyértelműen Németország és a nyugati demokráciák egymásnak ugrasztása és háborúba sodrása volt. A szovjet vezetés egyébként is azt vallotta, hogy a bolsevizmus és a birodalomépítés nem zárja ki egymást (Montefiore, 2009: 512).

Sztálin ugyanakkor annak ellenére, hogy a paktum révén huszonkét hónap haladékot kapott Hitlertől, nem készült fel kellően a német invázióra. Moszkva 1941 nyarán katonai szempontból nem állt készen arra, hogy hatékonyan ellenálljon a Wehrmacht támadásával szemben (Ormos, 1999: 144). Ugyanakkor van olyan nem bizonyított nézet is, amely szerint 1941-ben a Szovjetunió is támadásra készült Németország ellen (Ungváry, 2011/b: 40-42, 51), és a Vörös Hadsereg fegyverzetének jelentős részét tudatosan nyugat-európai támadó hadműveletekre fejlesztették ki (Szuworov, 1995: 415-421).

4. A második világháború kitörése

A szerződés értelmében Hitler szabad kezet kapott a Szovjetuniótól. A Führer abban bízott, hogy a Lengyelország elleni támadásra adott brit és francia válaszok ismét tiltakozásokban fognak kimerülni. A lengyel kormány azonban nem tágított álláspontjából, miszerint nem engednek a német követeléseknek. Ez végül nem akadályozta meg a németeket abban, hogy a támadás mellett döntsenek (Ormos, 1993: 335-336). Hitlert az idő is sürgette, mivel közeledett az őszi esőzések ideje, és ez a lengyeleknek kedvezett. Ráadásul a Lengyelország elleni, eredetileg augusztus 26-ra tervezett támadást el kellett halasztani, hogy az invázióra kedvezőbb diplomáciai helyzetben kerüljön sor. (Deighton, 1981: 104). Végül azonban szeptember 1-jén Németország hadüzenet nélkül megtámadta Lengyelországot, Nagy-Britannia és Franciaország pedig hadat üzent Berlinnek. Olaszország csüggedten fogadta a háború kitöréséről szóló híreket. Ciano külügyminiszter emlékirataiban is említi, hogy a

római kormány még szeptember első napjaiban is négyhatalmi konferencia tető alá hozatalával kísérletezett (Mussolini személyesen azt remélte, közvetítőként léphet fel a konfliktusban), ezt azonban az események már régen túlhaladták. Hitlernek nem állt szándékában a béke fenntartása (Ciano, 1999: 120-125).

A Wehrmacht gyorsan nyomult előre, de a Vörös Hadsereg jó ideig nem mozdult, amire a német vezetés meglehetősen idegesen reagált. A Kreml a megfelelő casus belli-re várt, mert Sztálin el akarta kerülni, hogy Hitlerrel azonosítsák. Végül a szovjetek szeptember 17-én a „Németország által fenyegetett” ukrán és fehérorosz nép védelmére hivatkozva kezdte meg az ekkor már egyre elkeseredettebben védekező lengyelek elleni támadást (Heller – Nyekrics, 2003: 315-316). Berlinben természetesen tiltakoztak a szovjet retorika miatt, eredménytelenül.

Lengyelország elfoglalása után, Ribbentrop 1939. szeptember 27-én ismét Moszkvába repült, hogy megtárgyalják az augusztus 23-án aláírt paktum kiterjesztését, a két érdekszféra pontos elhatárolását, és megkössék a határ- és barátsági szerződést. Sztálin igényt tartott Litvániára. Hitler másnap táviratban hozzájárult a befolyási övezetek cseréjéhez (Montefiore, 2009: 314-316), amelynek révén Németország lengyel területeket kapott Lublin és Varsó környékén, valamint néhány litván községet. A németek uralta lengyel határt kiterjesztették a Bug és a San folyókig (Lukacs, 1995: 90).

Hitler kedvenc építész, Albert Speer visszaemlékezései szerint, az egyébként száraz stílusú Ribbentrop lelkendezve számolt be Moszkvában 1939 szeptemberében tapasztalt kellemes fogadtatásról. Kijelentette, hogy úgy érezte magát, „mintha régi párttagok között lettem volna”. A szívélyes német–szovjet viszonyra utalt az a momentum is, hogy a területi egyezkedések során Sztálin a szovjeteknek juttatandó területen saját kezűleg berajzolt egy területet, és azt vadaspark gyanánt a német külügyminiszternek ajándékozta (Speer, 1996: 184).

5. A balti államok bekebelezése

A szovjet külpolitika 1939 szeptemberére szabad kezét kapott a Balti-tenger keleti partján. Lengyelországban még folyt a háború, amikor Sztálin már katonai szövetségre tett javaslatot a három kis balti államnak, Lettországnak, Észtországnak és Litvániának (Kissinger, 2008: 335). 1939 nyarán már a nyugati hatalmak is kénytelenek voltak elismerni a balti államokra vonatkozó szovjet követeléseket, de azok teljes szovjetizálását nem támogatták volna.

Ellentétben Németországgal, amely a Molotov–Ribbentrop-paktummal a Szovjetunió érdekszférájának ismerte el ezeket a területeket. Sztálin számára azonban az érdekszféra jelentése a balti államok esetében egyet jelentett azok teljes bekebelezésével a szovjet birodalomba.

Az első ürügyet a szovjet beavatkozásra szeptember 18-án szolgáltatotta egy, a németek elől Tallinn kikötőjébe menekült lengyel tengeralattjáró, amely később Angliába szökött. Molotov a Moszkvába érkező észt külügyminisztertől haditengerészeti támaszpontok létesítését és katonai szövetség létrehozását követelte. A két kormány képviselői szeptember 28-án írták alá a kölcsönös segítségnyújtási egyezményt.

Hasonló szerződés aláírására kényszerítette a Szovjetunió nem sokkal később Lettországot és Litvániát is. A lett külügyminiszter előtt maga a Generalisszimusz vázolta a történelmi orosz igényeket, és riogatta német támadás veszélyével, míg litván kollégájának felajánlotta a közben szovjetek által elfoglalt Vilniust és környékét. A litván külügyek vezetője csak azután írta alá az okmányt, miután bebizonyosodott, hogy Németország nem hajlandó segíteni. Molotov ekkor közölte vele a hírt, hogy a németek litván területekre is igényt nyújtottak be (a szeptemberi szovjet-német titkos megállapodás értelmében meg is kapták). A Kreml ugyan betartotta a szerződésekben foglaltakat, és incidensekre sem került sor a támaszpontok elfoglalásakor, de a jövőre nézve nem sok jót ígért a balti államok számára, hogy 1939 őszén végbement a balti német kisebbség Németországba költöztetése. Bár elvileg a hivatalos német politika része volt a „Heim ins Reich” elve, azaz minden német egyesítése a birodalmon belül, a távozó németiség sejtette a szigorúan titokban tartott német-szovjet paktum titkos záradékának tartalmát: Németország lemondott a Baltikumról, mégpedig a Szovjetunió javára (Rauch – Misiunas – Taagepera, 1994: 129-132).

A szerződések aláírása után a balti államok vezetői abban reménykedtek, hogy a német-szovjet jó viszony hamarosan megromlik, és a közelgő konfliktusig át tudják vészelní a terhet jelentő szovjet bázisok jelenlétét. Azzal is igyekeztek valamit megmenteni a balti függetlenségből, hogy szorosabbra fűzték gazdasági kapcsolataikat Németországgal. Ezzel azonban kifejezetten rontotta esélyeiket, mert ürügyet szolgáltatott a Kremlnek a további beavatkozásra. 1940 júniusában a szovjet vezetés azzal vádolta meg Kaunast, Rigát és Tallinnt, hogy szovjetellenes szövetséget akarnak kötni, és ezt Moszkva az 1939-es szerződés megsértésének tekinti. Mindhárom fővárosba hamarosan szovjet főmegbízottak érkeztek, akik kommunista tüntetéseket szerveztek, Tallinnban és Rigában utcai harcok bontakoztak ki. Ennek nyomán a szovjet megbízottak kényszerítették Päts észt, illetve Ulmanis lett államelnököt, hogy szovjetbarát kormányt nevezzenek ki. Litvániában, amelynek elnöke,

Smetona ekkorra már elhagyta az országot, az állam- és kormányfői tiszte is Moszkvához hű politikus foglalta el.

Molotov a németek előtt úgy festette le a helyzetet, hogy a baltikumi incidensekkel Nagy-Britannia és Franciaország akar viszályt szítani Berlin és Moszkva között. Nem sokkal később – ahogy az az új kormányok ígéreteivel ellentétben várható volt – Moszkva bejelentette igényét a három balti állam annexiójára. Molotov leplezetlenül a hagyományos orosz érdekekkel és a kisállamok létezésének tarthatatlanságával érvelt. Július közepén manipulált választásokat tartottak, így mindhárom országban 90% feletti eredménnyel a kommunisták kerültek be a parlamentbe. Päts és Ulmanis elnököket lemondatták posztjukról, majd Szibériába deportálták őket. A három bábparlament augusztus elején kérvényezte országuk felvételét a szovjet tagköztársaságok sorába. Kisebb területi átalakítások érték még ezután a Baltikumot, ezzel Sztálin balti színjátéka befejeződött (Rauch – Misiunas – Taagepera, 1994: 134-139).

IV. A Szovjetunió és Finnország külpolitikája a téli háború tükrében (1939-1941)

1. A téli háború közvetlen előzményei

A Baltikum bekebelezésének folyamatával párhuzamosan a szovjet terjeszkedés újabb kiszemelt áldozatává Finnország vált. Sztálin nem habozott kihasználni a páratlan lehetőséget, hogy a németektől kialakult területeket bármilyen módon – ha kell, színjátékkal, ha kell, háborúval – megszerezze. Ebben a szovjet külpolitika a cári hagyományokat folytatta, és módszerei sem különböztek sokban az 1917 előtti korszakéhoz képest. Kiemelkedő fontosságú viszont az a különbség, hogy – jóllehet egész Finnország az orosz birodalom része volt 1918-ig – Moszkva az országot nem szándékozta bekebelezni, csak a Leningrádhoz túl közel eső területeket és néhány stratégiaiilag fontos övezet átadását követelte a helsinki kormánytól. Ráadásul a Kreml ezen törekvéseit is nyíltan, tárgyalásos úton kívánta elérni, és nem csatlakozási színjátékkal, mint a balti államok esetében.

Az 1939. augusztus 23-ai szovjet-német titkos jegyzőkönyvben foglaltak szerint Finnország a Szovjetunió érdekszférájába került. Október 2-án a finn követ, Vuorimaa puhatolózására a két ország szándékairól a német külügyminisztériumi államtitkár, Weizsäcker kitérő választ adott, mely szerint Németország nem szándékozik beavatkozni a szovjet-finn ügyekbe.

A választ a szovjet fél adta meg, mikor október 5-én „konkrét politikai kérdésekről” folytatandó tárgyalásra hívta meg Moszkvába a finn kormány megbízottait. A Szovjetunió a balti államokkal szemben már sikeresen alkalmazott politikai nyomásgyakorlással próbálkozott. Célja a Leningrád közelében húzódó határvonal legalább 50 kilométerrel északabbra helyezése – a város esetleges tűzérési támadásának elkerülése érdekében –, valamint a Leningrád tenger felőli bejáratának eltorlaszolása, és a murmanszki vasútvonal biztonságának megvalósítása volt (Heller – Nyekrics, 1996: 281).

Finnország első reakcióként október 6-án a védelmi erőket készenlétségbe helyezte, október 10-én pedig általános mozgósításra került sor (Solsten – Meditz, 1988).

A moszkvai tárgyalás 1939. október 12-én kezdődött el. A finn delegáció vezetője Juho-Kuusti Paasikivi svédországi finn követ volt, aki szentpétervári tanulmányai révén nem csak az orosz nyelvet, hanem az orosz mentalitást is jól ismerte. Meghatalmazása értelmében nem léphetett katonai szövetségre a szovjetekkel, területi követeléseknek nem tehetett eleget, (kivéve néhány távoli szigetet a Finn-öbölben), s a katonai bázisok telepítésébe sem egyezhetett bele. Finnország meg akarta őrizni semlegességét és függetlenségét (Sz. Bíró, 2012: 36).

A tárgyalásokkal egy időben vonult be a Vörös Hadsereg a balti államokba, a finn határon pedig 1939. október 14-én hadgyakorlatot kezdett.

A tárgyalásokon a szovjetek követelték a Karjalai-földnyelvet Leningrád és Viipuri (Viborg) között, valamint a Finn öböl bejáratánál lévő Hanko-félszigetet, illetve annak környezetében elhelyezkedő több kis sziget katonai támaszpont kialakítása céljából 30 évre való bérbeadását. Finnország jóvátételként egy 5500 km²-nyi hatalmas, de gazdaságilag értéktelen területet kapott volna Kelet-Karélia északabbi részén (Ravasz, 2013). A finn tárgyalók azonban kormányuk álláspontját képviselték, nem osztoztak az oroszok azon aggodalmában, hogy a finn hadsereg túl gyenge egy Szovjetuniót Finnországon keresztül megtámadni készülő haderő megállítására. A finn katonai szakértők biztosították a szovjet felet, hogy képesek megvédeni magukat. A delegáció katonai tanácsadója az anyai ágon magyar származású Aladár Paasonen, a finn köztársasági elnök szárnysegédje volt (Richly, 2013: 669).

A finnek abban is bíztak, hogy Moszkva akkor sem fog erőszakot alkalmazni, ha nem teljesülnek követelései, mivel 1939 októberére már számos észtországi támaszpontra szert tett. Sztálin ugyanis alapvetően Leningrád fokozott védelmére hivatkozott, amikor a karéliei földszorost és támaszpontok létrehozásának jóváhagyását követelte Helsinkitől a Finn-öbölben. Végül, de nem utolsó sorban a finn vezetés előtt is ismertek voltak a Vörös

Hadseregben lefolyt tisztogatási akciók, így joggal vélhették úgy, hogy a viszonylag felkészületlen szovjet haderőt Sztálin nem fogja meggondolatlanul bevetni ellenük.

Nagy-Britannia igyekezett bátorítani a finneket, hogy ne engedjenek a szovjet nyomásnak. Emögött több ok húzódott. A Foreign Office-nak nagyon kedvezett egy esetleges szovjet-finn háború. Egyrészt úgy gondolták, minél több szovjet energia „pazarlódik el” akármilyen kis ország ellen, annyival kevesebb jut az akkor már nyíltan Nyugat-Európa ellen készülődő Hitlernek. Másrészt a Finnország elleni harc elterelné Moszkva figyelmét a nyugati érdekeket érzékenyebben érintő Balkánról (Bayer, 1981). Emellett a finn háború éket verhet a frissen létrejött német-szovjet kiegyezésbe, ráadásul az akkor még semleges közép-európai államok (Magyarország, Jugoszlávia, Románia) előtt akár lelepleződhetnének a német potenciál határai. Hitler ugyanis nem lett volna képes egyszerre fókuszálni a nyugati hadjárat előkészületeire, másrészt a finnek oldalán harcolni a Vörös Hadsereg ellen.

A finn kormány attól tartott, hogy a szovjet területi igények kielégítése az ország védelmét meggyengítené, a Szovjetunió egész Finnországot bekebelezné. Az alkotmányosság ideológiája alapján pedig az ország jogaihoz, így a területekhez való joghoz is ragaszkodni kellett. Ezen álláspont megvédésében a finn nép teljes egységben állt a kormány mellett. A finnek szuverenitásuk védelmében nem tehettek engedményt a szovjet félnek. A skandináv államfők a szovjet–finn tárgyalásokkal egy időben tartott értekezletéből is világossá vált, hogy a finnek tőlük sem várhatnak segítséget, ezért Väinö-Tanner finn külügyminiszter megszakította a tárgyalásokat (Juttikala – Pirinen; 2004:335.).

2. A téli háború fontosabb momentumai

A háború elkerülhetetlenné vált, de Finnországnak addigra már sikerült végrehajtania a mozgósítást. A formális okot a háborúra a „mainilai incidens” provokációja szolgáltatta. 1939. november 26-án a Karjalai-földnyelven a szovjet oldalon állomásozó csapatokkal szemben Mainilánál tüzérségi támadást intéztek finn oldalról. A finn tüzérség valójában a határtól távolabb a Mannerheim-vonal erődrendszerében helyezkedett el, a lövésekre a parancsot valójában Zsdanov, a szovjet belügyi csapatokat felügyelő párttitkár adta ki.

A szovjet sajtókampány rögtön beindult, Sztálin utasítására ultimátumot adtak Finnországnak, mely megismételte a szovjet területi követeléseket. Mivel a finnek ennek teljesítését megtagadták, 1939. november 27-én a szovjet kormány felmondta a két ország között az 1928. szeptember 24. óta fennálló megneemtámadási szerződést, a diplomáciai kapcsolatot

pedig 1939. november 29-én megszakította. Megindult a szovjet tüzérség bombatámadása a határ mentén (Heller – Nyekrics; 1996:282.).

Sztálin Finnország élére bábkormányt helyezett, az emigrációból hazatért Otto Kuusinen, a Finn Kommunista Párt első titkárának vezetésével, valamint kihirdették a Szovjet–Finn Népköztársaságot (Ravasz; 2013:4.).

A bábkormány igazi célja az volt, hogy a Szovjetunió ne agresszornak, hanem a finn nép védelmezőjének tűnjön. A nép azonban tisztában volt vele, hogy országuk függetlensége forog kockán. A háború kezdetén új kormányt alakítottak, az ország miniszterelnöke Risto Ryti, a Finn Bank igazgatója, külügyminisztere Tanner lett, Mannerheim tábornagyot pedig megerősítették főparancsnoki tisztségében (Juttikala – Pirinen; 2004: 336-337.).

A finn külügyminiszter előterjesztése alapján az alapokmány 16. pontja szerint a Nemzetek Szövetsége 1939. december 3-án kizárta tagjai sorából a Szovjetuniót, a többi tagállamot pedig segítségnyújtásra szólította fel. A balti államok 1939. december 7-én semlegességi nyilatkozatot tettek.

A Szovjetunió tengeri blokádot hozott létre a Finn- és a Bottni-öbölben, de azt a fagyok miatt hamarosan feloldották. A finn hadsereg a szovjet túlerő dacára is sikeresen ellenállt a Mannerheim-vonalon, mely a Karéliei-földszeroron áthúzódó erődvonalakból állt.

1940 februárjában a finnek katonai segítségért fordultak Svédországhoz, amit a svédek megtagadtak, de a svéd önkéntesek és a fegyverszállítmányok azonban továbbra is részt vettek a harcokban (Ravasz, 2013: 3).

A magyar segítségnyújtás sem maradt el, 1940 márciusáig toboroztak önkénteseket, egy 341 fős zászlóalj kelt végül útra Kémeri Nagy Imre parancsnoksága alatt. Ténylegesen nem harcoltak, rövid idővel a háború vége előtt értek Finnországba. Mivel a magyar vezetés ekkor már jó viszonyra törekedett a Szovjetunióval, Saronov budapesti szovjet követ közvetlenül nem tudott az önkéntes zászlóalj kiküldéséről. Saronov 1940-es évről szóló összefoglaló jelentésében csak a finnek melletti kampányról és a fegyverszállításokról számolt be, de Magyarország semlegességét hangsúlyozta a konfliktusban (Kolontári, 2009: 308-312).

Az ötödik, Tyimosenko tábornok vezette támadást nem tudta kivédeni a finn hadsereg, 1940. február 28-ára a szovjet csapatok Viipuriba értek. Nagy-Britannia és Franciaország abban a hitben, hogy a Szovjetunió lett a tengelyhatalmak gyenge pontja, segédexpedíciót szervezett. Hozzávetőleg 30000 főnyi katona kiküldését tervezték Finnországba Svédországon és Norvégián keresztül. Az expedíció valódi célja azonban az volt, hogy megakadályozza a svéd vasérc szállítását Németországba az észak-norvégiai Narvik kikötőjéből (Kissinger, 2008: 335).

Nagy-Britannia végül csekély mennyiségű anyagi támogatást nyújtott a finneknek a háború alatt (néhány tank, repülőmotorok stb.), és igyekezett ugyanerre bátorítani a szovjet térnyerés miatt aggódó Svédországot is (Bayer, 1981). A briteket amellet, hogy szimpatizáltak az agresszor ellen küzdő finn nemzettel, stratégiai okok is vezérelték: meg kívánták akadályozni Finnországnak egy Hitlerrel szövetséges hatalom uralma alá kerülését. Winston Churchill emlékirataiban kiemeli, hogy a narviki akció mellett a Botteni-öböl lehetséges brit elaknásítása komolyan megakadályozná a svéd vasércszállítmányok Németországba jutását, ami a küszöbön álló nyugati hadjárat előtt a britek számára akár létfontosságú is lehetett (Churchill, 1989: 187).

Az olasz közvélemény szintén szimpatizált a finnekkel. Az itáliai városokban 1939 decemberében szovjetellenes, de egyúttal burkoltan németellenes diáktüntetésekre került sor. „Az emberek 'le Oroszországot' kiabálnak, de valójában 'vessen Németországot' gondolnak” – jegyezte fel 1939. december 4-én naplójába gróf Galeazzo Ciano, olasz külügyminiszter (Ciano, 1999: 153).

1940. február 25-én a svéd, a norvég és a dán külügyminiszterek a finn háborúval kapcsolatban semlegességi nyilatkozatot fogadtak el Koppenhágában. A svéd kormány 1940. február 27-én nem engedélyezte a hadtest átvonulását. A következő felkérést az átvonulásra mind Svédország, mind Norvégia visszautasította 1940. március 2-án (Ravasz, 2003: 7).

Németországot és a Szovjetuniót egyaránt nyugtalanította a nagyhatalmak esetleges intervenciója. A szovjetek a kaukázusi olajlelőhelyek bombázásától tartottak, a németek pedig nem segíthettek Finnországnak az 1939 augusztusában kötött egyezmény miatt. Herman Göring ennek ellenére titkos üzenetben felajánlotta Németország közreműködését az elvesztett területek visszaszerzésében, ha a finnek békekötést kezdeményeznek a szovjetekkel. A finn kormány 1940. március 7-én a szovjetektől fegyverszünetet kért és másnap tárgyalni kezdtek, a finnek függetlenségüket vereségük dacára is megőrizték. 1940. március 12-én Ryti finn miniszterelnök, valamint Molotov szovjet külügyi népbiztos aláírta a békeszerződést Moszkvában.

A szerződés preambulumban a szerződő felek rögzítették, hogy szükségesnek tartják Leningrád és Murmanszk városok, valamint a murmanszki vasútvonal biztonsági feltételeinek pontosabb meghatározását. Megegyeztek a katonai műveletek haladéktalan befejezésében, a szerződés mellékletében pedig rögzítették a pontos határidőket. Megállapították a szovjet-finn államhatár új vonalát, s ennek értelmében a Szovjetunióhoz csatolták a Karéliei-földszorost, Viborgot, illetve a Viborgi Körzetet, a Ladoga-tó nyugati és északi partvidékét, ideértve Keksholm, Sortavala, Suojärvi városokat, a Finn-öböl szigeteit. Megegyeztek abban, hogy

egyik szerződő fél sem vesz részt a másik ország elleni szövetségben, illetve egymás megtámadásában. A szerződés értelmében a Szovjetunióknak Finnország 30 évre bérbe adja Hanko-félszigetet és a környező szigeteket katonai támaszpontok, haditengerészeti légiflottabázisok létrehozása céljából. Az 1920-ban megkötött békeszerződésnek megfelelően előirányozták a szovjet csapatok kivonását a Petsamo-félszigetről, átengedve azt Finnországnak, illetve megerősítették a Szovjetunió és állampolgárainak jogát, hogy ezen a területen átkelhessenek Norvégiába, és ott konzulátust létesítsenek. A Szovjetunió jogot kapott áruk tranzitjára Svédországba, s a két ország tranzitszállításainak fejlesztése érdekében megállapodtak a vasútépítés fejlesztésében Kandalaksa és Kemijärvi között. A szerződő felek megállapodtak abban, hogy áttekintik a gazdasági kapcsolatok megújításának lehetőségét (A. Gromiko, I. Zemszkov, V. M. Hvosztov, 1973: III/350). A szovjetek által elfoglalt területekről 150 ezer finn menekült az ország belsejébe (Ormos – Majoros, 2003: 412).

3. A téli háború következményei

Kissinger szerint ez a kis háború jól demonstrálta, hogy London és Párizs mennyire elvesztette érzékét a stratégiai realitások iránt. „Nagy-Britannia és Franciaország karnyújtásnyi közelségbe került ahhoz, hogy mind a Szovjetunióval, mind a náci Németországgal háborúba lépjen” (Kissinger, 2008: 335). Ez az értékelés nem tekinthető pontosnak. Bár a Nagy-Britannia és a Szovjetunió kapcsolata ebben az időszakban valóban nem volt ideálisnak mondható, az angol vezetésben fel sem merült, hogy háborús konfliktusba keveredjen a szovjetekkel.

A téli háború során az európai hatalmak által levont következtetések a kibontakozó második világháborúban döntő jelentőségűnek bizonyultak. Sokan a konfliktust a szovjet hadsereg erőpróbájának tartották, amely azonban nem szerepelt különösen fényesen. A későbbi események szempontjából a legfontosabb konzekvenciát a németek vonták le. Németország megerősödött abbéli meggyőződésében, hogy a szovjet haderő „agyaglábakon álló óriás”, s ez kellő indíttatást adott egy Szovjetunió elleni támadáshoz.

Zsukov szovjet marsall emlékirataiból kiderül, hogy a Szovjetunió a téli háborút egyértelműen a világháborúra való felkészülésként is értelmezte. A kudarcok nyomán 1940. márciusában felülvizsgálták a hiányosságokat, és változásokat szorgalmaztak különösen a harci kiképzés terén (Zsukov, 1970: 144-145). Sztálin is szembesülhetett azzal, hogy dilettáns

katonai vezetőkkel – mint Kulik és Mehlsz – nem nyerhet komoly háborút (Montefiore, 2009: 331).

Churchill brit miniszterelnöknek az volt a felfogása – ellentétben Franciaországgal, amely Finnországot potenciális mellékhadszíntérként is elképzelte –, hogy „minden angol és francia erőt a nyugati arcvonalon kell összpontosítani” (Juhász, 1962: 675). Ha Nagy-Britannia és Franciaország tervezett intervenciója sikeresen megvalósult volna, akkor a szovjet követelések nem teljesültek volna ilyen mértékben.

Sztálin értékelése szerint Viborg és Hanko megszerzésével nemcsak hadikikötőkre tettek szert, hanem további engedményeket is követelhettek a finn kormánytól. Ilyen engedmény volt például a harcászati eszközök vasúti szállításának engedélyezése Hanko területére. Továbbá finn belügyekbe is igyekeztek beavatkozni a szovjetek, Molotov védelmébe vette az újra aktivizálódó finn kommunistákat. Molotov Szovjetunió és Finnország rossz viszonyáért Tannert hibáztatta, aki le is mondott. Finnország skandináv államokkal, Norvégiával és Svédországgal kialakított szövetsége is szovjet és német ellenállásba ütközött. Molotov a Berlinben Hitlerrel folytatott tanácskozásán a finn kérdés kapcsán ugyanolyan megoldást javasolt, mint a balti országok esetében, valamint megpróbálkozott a német-finn hadiszállítási egyezmény alapján megindult szállítások leállításával is. Azonban a szovjetek nem tudták megállítani a német és a finn fél közötti kapcsolat kialakulását, mely számos nem hivatalos tanácskozás után a hivatalos katonai segítség felajánlásához vezetett. 1941. június 23-án a finnek még semlegességi nyilatkozatot tettek, két nap múlva azonban a finn városokat ért szovjet bombatámadások után kihirdették a hadiállapotot a Szovjetunió és Finnország között (Juttikala – Pirinen, 2004: 342-343).

4. A Szovjetunió külpolitikája a német támadásig (1940-1941)

1940 augusztusában a szovjetek még bíztak abban, hogy a németekkel kötött paktum, melyhez szigorúan tartották magukat, elhárítja a szovjet-német összeütközés lehetőségét. Sztálin reménykedett az európai háborúban, és abban, hogy a nagyhatalmak kölcsönösen kifárasztják egymást. A Szovjetuniónak időre volt szüksége a hadi előkészületekre, a katonai káderek likvidálása, az ipari termelés és a mezőgazdasági termelés időszakonkénti visszaesése, valamint a hadiipar kapacitásának növelése miatt. Állóháború helyett azonban a nyugat-európai hadjárat másfél hónap alatt befejeződött, Franciaország kapitulált, a németek

megszállták Belgiumot és Luxemburgot. Nagy-Britannia folytatta a háborút egyedül. (Heller – Nyekrics 1996: 287).

A németek párizsi sikerét követően a szovjetek eldöntötték a balti államok és Besszarábia megszerzését. 1940. június 26-án a Szovjetunió jegyzékben követelte vissza az 1918-ig Oroszországhoz tartozó Besszarábiát Romániától, Észak-Bukovinát pedig kártérítésként kérte a többéves besszarábiai román uralom ellentételezéseként. A román fél „a súlyos következmények” elkerülése érdekében meghátrált, csupán a jegyzékben megállapított határidők meghosszabbítását kérte (Halmosi, 1988: 484-487).

A júliusi választások, melyeken a lakosság alig 20%-a vesz részt, eredményeképpen a Szovjetunió annektálta balti államokat. Tanácskormányok alakultak, amelyek országaik Szovjetunióhoz való csatlakozását kezdeményezték.

Bár Churchill kormánya tett lépéseket a Szovjetunió felé, még süket fülekre talált. A szovjetek minden provokatív lépést elkerültek, amely Németországot támadásra sarkallta volna. A német-osztrák állampolgárok szabadon bocsátásáról szóló egyezmény értelmében a Szovjetunió antifasisztákat, köztük Komintern-funkcionáriusokat, közel 800 főt, adott ki a német hatóságoknak, akiket mint kémeket szovjet légerekben tartottak fogva. A fasiszta agresszióval szemben nem nyújtott segítséget a megszállt Dániának, Norvégiának, Belgiumnak és Hollandiának sem, a moszkvai diplomáciai képviselőiket bezárták (Heller – Nyekrics, 1996: 290).

1940 februárjában jelentős kereskedelmi egyezmény jött létre, melynek értelmében a szovjetek számottevő mennyiségű nyersanyagot (kőolajat, mangánércet, rezet, nikkelt, gyapotot, lent, faanyagot, krómot, grafitot, azbesztet) szállítottak Németországba szénért, késztermékekért, hadi felszerelésekért cserébe. A szállítások szinte a német támadás megkezdéséig tartottak.

1940 augusztusában Romániát Németország és Olaszország kényszerítette, hogy adja vissza Erdély kétharmadát Magyarországnak. E lépésből is látszik, hogy Hitler Közép-Európában meghatározó hatalommá vált. Sztálin biztonságérzetét tovább csökkentette az 1940. szeptember 27-én Németország, Olaszország, Japán által megkötött háromhatalmi egyezmény, melyben kötelezték magukat, hogy háborút indítanak bármely Nagy-Britanniával szövetségre lépő ország ellen, noha a lépés feltehetően az Amerikai Egyesült Államok ellen irányult. Elgondolkodtató volt, hogy a tárgyalásokról csak az egyezmény aláírását követően tájékoztatták a Szovjetuniót, bár a háromhatalmi egyezményben a felek nem tértek ki a Szovjetunióval való kapcsolatra (Kissinger, 2008: 338-339).

A Szovjetunió leállította az USA ellen indított sajtókampányát, melyet annak európai beavatkozása ellen indított, s a szovjet-amerikai kereskedelmi egyezményt 1940 augusztusában felújították. USA feloldotta a morális embargót, mely a Szovjetunióval folytatott kereskedelem korlátozására ösztönözte üzletembereit, megtorlásul a finnországi agresszió miatt. 1941 márciusában a lend-lease törvény értelmében az USA számára védelmi szempontból fontos országoknak védelmi eszközöket juttatott kölcsön vagy bérlet formájában. Ebből a segélyprogramból nem zárták ki a Szovjetuniót, a Kongresszus elé vitt ilyen tartalmú módosító indítvány ellenére sem.

Hitler hozzáfogott a szovjetek elleni háború előkészítéséhez diplomáciai és katonai vonalon egyaránt. Romániával gazdasági egyezményeket kötött és katonai missziót küldött a német olajérdekeltségek védelmére, állítólag román kérésre. Valójában ez már felkészülés volt a háborúra.

Az 1939-es titkos jegyzőkönyv német érdekszférába sorolta a litvániai Mariampolė körzetét, ezzel súrlódást okozva a németek és a Szovjetunió között. 1940. augusztus 3-án a szovjet csapatok ebbe a körzetbe is bevonultak, végül 1941. január 10-én titkos jegyzőkönyv aláírásakor a Szovjetunió 7,5 millió dollárt fizetett Németországnak (Heller – Nyekrics, 1996: 291).

A szovjet-német ellentétek 1940 őszére elmélyültek, de még tettek bizonyos diplomáciai lépéseket egymás figyelmének elaltatására. 1940. október 13-án Sztálinnak írt levelet Ribbentrop, melyben az ellentétekért a mesterkedő briteket okolta, s Molotovot Berlinbe hívta, hogy a Szovjetuniónak a háromhatalmi egyezményhez történő csatlakozásáról tárgyaljanak. Sztálin elfogadta a meghívást, s az utazásra november 10-ét jelölte meg. November 12-én a tárgyalások kezdődtek. Ribbentrop vázolta a befolyási övezetek felosztását, mely szerinte nem vezet ellentéthez, hiszen valamennyi fél déli irányba akar terjeszkedni: Japánnak Délkelet-Ázsia felé, Olaszországnak Észak-Afrika irányába való törekvését, Németországnak egykori afrikai gyarmatainak visszaszerzését, a szovjeteknek pedig a Perzsa-öböl megszerzését javasolta. Molotov leszögezte, hogy az érdekszférák kijelölése meghaladja egyetlen találkozó kereteit, s ezért további megbeszéléseket javasolt. Másnap Hitler pompázatos körülmények között fogadta, a beszélgetés ismét ígéretéseken és a csatlakozás kérdésének taglalásából állt. Válasz nem született a háromhatalmi egyezmény konkrét célját illetően, a nagy ázsiai befolyás vagy Németország balkáni szándékainak kérdéskörében. Nem tisztázódott az sem, hogy Finnország szovjet érdekszférába kerül-e a tervek szerint. Másnap sem történt érdemi előrehaladás. Hitler kifejtette, hogy Nagy-Britannia térdre kényszerítése után, a Brit Birodalom felosztásra kerülne, s az ellenségeskedést

félretéve, erre kellene koncentrálniuk, míg Molotov előadta a szovjetek azon szándékát, hogy Bulgária integritását garantálhassák. Hitler megjegyezte, hogy nem volt tudomása arról, hogy Bulgária kérte volna a szovjet védnökséget. Finnország felvetett annexióját is elvetette a titkos záradékra hivatkozva (Kissinger, 2008: 341-345).

Molotov elutazása előtt megkapta a befolyási övezetek tervezetét, és november 14-én visszatért Moszkvába. A választ korrekciókkal 12 nap múlva küldték vissza Berlinbe, ezek szerint a szovjet érdekszférának délebbre kell terjednie, magába foglalva Törökország keleti részét, Észak-Íránt, Irakot, a tengersizorsóknaál pedig haditengerészeti bázis felállítást. Javasolták Törökország csatlakozását a négyes paktumhoz. Ha a török kormány ettől elállna, diplomáciai és katonai lépéseket kell ellene fogatosítani. Fontosnak tartotta a szovjet fél a német csapatok kivonását Finnországból (a német érdekek bizonyos érvényesítése mellett), illetve hogy Bulgária szerepeljen, mint a szovjet biztonsági övezet része, kölcsönös segítségnyújtási szerződés létrehozásával, valamint hogy Japán lemondjon Észak-Szahalin szén- és olajkoncessziójáról. A német kormány nem tért többet vissza sem a szovjet feltételekre, sem saját ajánlataira, mert elkészült a Szovjetunió elleni háborúra irányuló Barbarossa-terv.

A háromhatalmi egyezményhez november 18-án III. Borisz bolgár cár, november 20-án Magyarország, november 23-án Románia, november 24-én pedig Szlovákia csatlakozott. Hiába tiltakoztak a szovjetek a csatlakozások ellen vagy Finnország és Svédország szerintük az 1940. márciusi béke-megállapodásokat sértő közeledése ellen, már senki sem figyelt rájuk. A Balkánon már háborús helyzet alakult ki, mikor Olaszország 1940. október 28-án megtámadta Görögországot, Németország pedig 1941 márciusában. Jugoszlávia a március 27-ei népfelkelés miatt már nem csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, a Szovjetunióval kötött barátsági és meg nem támadási egyezményt, Németország pedig 1941. április 6-án megsemmisítő támadást intézett ellene.

Ebben az időszakban a szovjeteknek fontossá vált a kapcsolatok rendezése Japánnal, mint egyetlen külpolitikai siker. Az 1939-ben lejárt halászáti koncessziót 1942 végéig megújították (Heller – Nyekrics, 1996: 293-294).

Japán megbízottja Matsuoka japán külügyminiszter pedig minden német figyelmeztetés ellenére a közelgő Szovjetunió elleni háborúról, 1941. április 13-án semlegességi szerződést írt alá Molotovval, mely biztosította a békés, baráti kapcsolat fenntartását, az országok területi épségét, sérthetetlenségét harmadik állam részéről érkező támadás esetén pedig a semlegesség megőrzését. Kikötötték, hogy a szerződés, mely a szovjeteknek biztosítékot nyújtott a kétfrontos háború elkerülésére, öt évig érvényben marad (Halmosi, 1983: 520-521).

Sztálin olyan nagy jelentőséget tulajdonított az egyezménynek, hogy a japán külügyminisztert kikísérte a vasútállomásra, ahol az egész diplomáciai testület előtt, de főként von der Schulenburg német nagykövetnek címezve méltatta a lépést, mint az európai probléma megoldását, mert a stabil keleti határral rendelkező Szovjetunió jobb pozícióra tett szert. Mivel Japán háborúba léphetett az USA-val, az egész világ problémája is megoldódik. Sztálin a német követet a kölcsönös barátság megtartására szólította fel (Kissinger, 2008: 348-348).

A német háborús készülődésekről a szovjet kormányt 1941. március 1-jén Sumner Welles amerikai külügyi államtitkár-helyettes hivatalosan figyelmeztette. Április 2-án a Churchill által utasított nagykövet beszámolóját a hamarosan bekövetkező német támadásról sem Sztálin, sem Molotov nem hallgatta meg. 1941. június 5-én a határőrség főparancsnoksága is felhívta a figyelmet a szovjet határ közelében zajló német csapatmozgásokról.

1941. június 10-én és 13-án a londoni szovjet nagykövetet, Ivan Majszkijt tájékoztatták a tervezett támadásról, és az angol külügyminiszter annak bekövetkeztekor felajánlotta Nagy-Britannia támogatását. Von der Schulenburg a moszkvai német nagykövet Berlinből visszatérve utalást tett a közelgő támadásra, ezzel nem kis kockázatot vállalva.

1941. május 5-én Sztálin lett a Népbiztosok Tanácsának elnöke.

Az angol kormány értesítette a szovjeteket Rudolf Hessnek, Hitler pártelnök-helyettesének május 10-ei látogatásáról, melyről Hitler nem tudott. Hess Európa érdekszférák szerinti felosztására tett javaslatot. Sztálin a figyelmeztetést még mindig imperialista provokációnak tartotta. TASSZ-közlemény cáfolta a külföldről érkező hírek bizonyosságát. A tagadás mélyén az a félelem bujkált, hogy mégsem állt elég idő a szovjetek rendelkezésére a háborús készülődéshez, a készülő nyugati határvédelmi rendszer állapota kaotikus volt.

A honvédelmi népbiztosság június 21-ei éjjel a csapatokhoz küldött utasításában a nyugati, délnyugati határon német támadás lehetőségét vetette fel június 22-23-án. Németország június 22-én valóban megtámadta a Szovjetuniót (Heller – Nyekrics, 1996: 295-299).

V. Összegzés

A bolsevik forradalom vezetői a fennálló rend megdöntése után a következő lépésnek az állam teljes eltörlését tekintették, ennek következtében a hagyományos külpolitika és diplomácia feleslegessé vált volna. A kezdeti időszakban a szovjet külpolitika teljes egészében a közeli világforradalom megvalósítására fókuszált, a szuverén államok közötti külpolitikai kapcsolatok helyett. A háborús viszonyok, az intervenció, a breszt-litovszki

tárgyalások azonban eloszlatták az illúziókat és komoly külpolitikai vitákat gerjesztettek a vezetőségben.

Az események hatására a szovjet oldal belátta, hogy a kapitalista rendszer rövid időn belül nem számolható fel, országaival szemben az államközi kapcsolatok bevett módszereivel kell élni. A polgárháború és az intervenció felszámolása után a Szovjet-Oroszország független államként léphetett kapcsolatba a tőkés államokkal. Az együttélést ideiglenesnek tekintették, s az mégis lényeges változást hozott a szocializmus és a kapitalizmus közötti permanens háború kezdetben hangsúlyozott téziséhez képest. A diplomácia szerepe felértékelődött.

A Szovjet-Oroszországgal szembeni ideológiai fenntartások ellenére gazdasági kényszerből a kapitalista rendszer is lassú közeledést mutatott. A vizsgált időszak szovjet külpolitikáját áttekintve, nyilvánvaló, hogy a világforradalom prolongálása nem jelentette a fennálló rendszerek támogatását. A szovjetek diplomáciai tevékenységük során kihasználták a hatalmi szövetségek között fennálló ellentéteket is, gondoljunk csak a győztes antant hatalmak és a versailles-i béke által ellehetetlenített Németország konfliktusára. Mivel Szovjet-Oroszország is nagy területeket veszített el, mindkét állam érdekelt volt Versailles revíziójában. Kirekesztettségük és a nyugat megosztottsága vezetett hosszú távú együttműködésükhöz a rapallói egyezménytől a Molotov-Ribbentrop-paktumig.

Az imperialista összefogás veszélye miatt tehát Szovjet-Oroszország kihasználta a diplomáciai kapcsolatokból származó védettséget, a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat pedig a szovjet gazdaság fejlesztésének szolgálatába állította egy ütőképes hadsereg és háterszág létrehozása érdekében.

A szovjet biztonság megőrzésére semleges zónát igyekeztek kialakítani országuk körül meg nem támadási és barátsági szerződések megkötésével. A legbiztosabb szövetségesnek ekkor még Németország tűnt, de Hitler hatalomra jutásával a német külpolitikában helyet kapott a kommunistaellenesség. A Szovjetunió ekkor már nyitott volt a többi ország felé (Franciaország, keleti Locarno terve), a kollektív biztonság politikáját elindítva.

A növekvő háborús veszély azonban arra késztette a szovjeteket, hogy egyéni úton is tegyenek lépéseket biztonságuk megőrzésére. A francia és angol bizonytalanságot tükröző diplomáciai tárgyalásokat követően Szovjetunió mégis Németországgal kötött paktumot (Molotov-Ribbentrop-paktum), területi felosztásról szóló titkos záradékkal. Az egyezménnyel a németek a kétfrontos háborút igyekeztek elkerülni, a szovjetek pedig elvesztett területeik visszaszerzésén túl az egymás ellen harcoló németek és nyugati demokráciák meggyengülését remélték, hogy ezáltal domináns hatalommá váljanak Európában. Bár a háború kitörése a Szovjetuniót felkészületlenül érte, befejezésekor mégis szuperhatalommá vált.

A paktum titkos jegyzőkönyve szerint Finnország szovjet érdekszférába került volna, s ezáltal megvalósulhatott volna a Leningrád körüli védelmi zóna mint a szovjet biztonság fontos eleme. A függetlenség megszerzése után a finn külpolitikai lépések fő mozgatórugója önállóságuk és semlegességük megőrzése volt. Finnország az 1920-as években a Népszövetség garanciáiban bízva utasított el minden szovjet közeledést, de az 1930-as évekre bizonyossá vált, hogy a britek számára közömbös a térség helyzete. Németország lépett elő potenciális szövetségessé, de a nemzeti szocialista fordulat után a finnek külpolitikájukban a skandináv vonalat hangsúlyozták, nem nyitottak a németek felé. Az eltérő érdekek miatt az északi összefogás konkrét formában nem valósult meg. Ebben az időszakban Finnország az USA-val fűzte szorosabbra gazdasági kapcsolatait.

A szovjet vezetés az 1938 tavaszán finnekkel kezdett diplomáciai tanácskozások indokaként egy esetleges Finnországból induló német támadás veszélyét jelölte meg, s a szovjet-finn kapcsolatok megerősítését szorgalmazták. Finnország azonban ragaszkodott semleges státuszához. Ugyanakkor a németek is próbálták megakadályozni a szovjetek finnországi aktivitását. A helyzet azonban a Molotov-Ribbentrop-paktummal megváltozott, Finnország szovjet érdekszférába került. A finnek a szovjetekkel a gazdasági kapcsolatokat próbálták elmélyíteni, de a Szovjetunió katonai és területi követeléseai egyre nyilvánvalóbbá váltak. Finnország szuverenitásának védelmében nem tett engedményt a szovjeteknek a konfliktus a téli háborúhoz vezetett. A skandináv országok hivatalos segítsége elmaradt, a nyugati intervenció meghíúsult, a finnek vereséget szenvedtek, de függetlenségük sértetlen maradt, s elnyerték az egész nyugati világ szimpátiáját. A szovjetek a moszkvai békekötésben elérték a háború előtti területi követeléseiket.

A második világháború eseményei (főként Norvégia német lerohanása) kényszerítették Finnországot arra, hogy Németországgal szorosabbra fűzze kapcsolatait. A szovjetek állásfoglalásra szólították fel a finneket, tegyék egyértelművé, hogy semlegességüket feladva a németek oldalán állnak-e? Mivel a diplomáciai nyomásgyakorlás sikertelen volt a szovjetek katonai agresszióhoz folyamodtak. Válaszként Finnország bejelentette: hadban áll a Szovjetunióval. Megállapítható, hogy Finnország tudatosan választotta a háborút, melynek során visszaszerezhetette korábban elvesztett területeit, védelmi harcát következetesen próbálta függetleníteni a világháborútól, visszautasítva a német követeléseket. Fellépésükkel az egész antikommunista világ szimpátiáját kivívták.

VI. Források

• Könyvek, monográfiák

- Barcza György (1994): *Diplomataemlékeim 1911–1945. I. kötet.* Európa Könyvkiadó – História, Budapest.
- Churchill, Winston S. (1989): *A második világháború I. kötet.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Ciano gróf naplója 1939–1943 (1999). Ármádia Kiadó, h. n.
- Deighton, Len (1981): *Blitzkrieg. From the Rise of Hitler to the Fall of Dunkirk.* Triad Granada, London.
- Diószegi István (1997): *A hatalmi politika másfél évszázada 1789 – 1939.* História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- Golden, Nancy L. (1999): *U.S.-Finnish Diplomatic Relations.* The United States Embassy Helsinki, Finland – 1999, Helsinki. In: http://photos.state.gov/libraries/finland/788/pdfs/diplomatic_relations02.pdf
Letöltés ideje: 2013. március 20.
- Halmosi Dénes (1983): *Nemzetközi szerződések 1918 – 1945.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Heller, Mihail – Nyekrics, Alekszandr (2003): *Orosz történelem. II. kötet – A Szovjetunió története.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Juhász Gyula (szerk.) (1962): *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945 IV. kötet. Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1939–1940.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jutikkala, Eino – Pirinen, Kauko (2004): *Finnország történelme.* Kairosz Kiadó,[Budapest].
- Kekonnen, Urho (1989): *A finn út.* Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest.

- Kissinger, Henry (2008): *Diplomácia*. Panem Könyvkiadó, Budapest.
 - Kolontári Attila (2009): *Magyar – szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920 – 1941*. Napvilág Kiadó, Budapest.
 - Lukacs, John (1995): *Az európai világháború*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
 - Lukacs, John (1998): *A történelmi Hitler*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
 - Németh István (2002): *Németország története*. Aula, Budapest.
 - Montefiore, Simon Sebag (2009): *Szálai. A vörös cár udvara*. Alexandra, Budapest.
 - Ormos Mária (1999): *Hitler*. Pannonica Kiadó, Budapest.
 - Ormos Mária (1993): *Hitler*. T-Twins Kiadó, h. n.
 - Ormos Mária – Majoros István (2003): *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Osiris Kiadó, Budapest.
 - Rauch, Georg von – Misiunas, Romuald J. – Taagepera, Rein (1994): *A balti államok története*. Osiris – Századvég – 2000, Budapest.
 - Seres Attila (2006): *A magyar – szovjet diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok főbb problémái 1922 – 1935*. Történettudományi Doktori Iskola Kelet – Európa Története a 19 – 20. században Program, Budapest.
 - Speer, Albert (1996): *Hitler bizalmasa voltam. Emlékiratok*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
 - Trockij, Lev (1989): *Életem*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
 - Zsukov, Georgij K. (1970): *Emlékek, gondolatok*. Kossuth Könyvkiadó – Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- **Folyóiratok, szakdolgozatok, tanulmányok**
 - Bayer, J. A. (1981): *British Policy Towards the Russo-Finnish Winter War 1939-1940*, in: *Canadian Journal of History*, XVI. évf. 1. szám, 27-65. o.
 - Gromiko, A., Zemszkov, I., Hvosztov, V. M. (1973): *Diplomaticseszkij szlovar III., Izdatyelsztvo Politiceszkoy Literaturi*, Moszkva.
 - Ravasz István, Dr. (2013): *Finnország függetlenségi harca 1917 – 1945. Magyar önkéntesek Finnországban*, <http://www.wysocki.hu/old/irasok/dok/ravasz-finn.pdf>
Letöltés ideje: 2013.03.04.
 - Remete Balázs (2012): *A Szovjetunió geopolitikája 1924 és 1941 között*. BCE szakdolgozat. Forrás: <http://szd.lib.uni-corvinus.hu/5221/>

- Richly Gábor (2013): *Aladár Paasonen életpályája – adalékok a finn – magyar kapcsolatok történetéhez*, [http:// klimala.web.elte.hu/18/55RichlyGabor.pdf](http://klimala.web.elte.hu/18/55RichlyGabor.pdf) 669. Letöltés ideje: 2013.03.04.
- Seres Attila (2006): *Szovjet diplomaták Magyarországon, 1924 – 1941*, in: *Múltunk*, 2006/3, 43-62. o.
- Solstein, Eric – Meditz, Sandra W. (1988): *Finland: A Country Study The Winter War*, GPO for the Library of Congress, Washington, <http://countrystudies.us/finland/> Letöltés ideje: 2013.03.04.
- Sz. Bíró István (2012): *Nehéz szomszédság, finn – szovjet kapcsolatok*, in: *História*, 2012/7, 36.
- Szij Enikő: *Finn-magyar kapcsolatok*, in: *Európában*, I. évf. 2. szám
- Schönherz Zoltán *feljegyzései a Komintern 1939. december 30-i moszkvai üléséről*, in: *Rubicon*, XXII. évf. 218. szám.
- Szuworov, Viktor (1995): *Miért kell a fegyver a kommunistáknak?* in: *Nagyvilág*, XL. évf. 5-6. szám.
- Ungváry Krisztián (2011): *Egy pókerjátzsma vége I. A Molotov–Ribbentrop-paktum*, in: *Rubicon*, XXII. évf. 218. szám.
- Vilisics Ferenc –Ala-Fossi, Niina (2009): *A téli háború. Magyar önkéntesek Finnországban*, in: *Rubicon*, XX. évf. 199. szám.

• **További felhasznált irodalom**

- Bihari Péter (2002): *A németek. 2000 év Európa közepén*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Jakobson, Max (1990): *Finnország: mítosz és valóság*. Minerva Kft., Budapest.
- Klinge, Matti (1993): *Finnország rövid története*. Forma Kiadó, Nyíregyháza.